

Dalarna, Sverige, världen (DN 2005)

Hur många filmer har fått dig att börja sticka en mössa? I mitt fall bara en – *Masjävlar*. Runt hela Stockholm, det Stockholm som till stor del byggts av murare, snickare och målare från Dalarna, ser jag Sofia Helin i djupt nerdragen luva. Det får mig att för första gången på tjugo år sätta rundstickan i ullgarnet. Mönstret växer fram under mina fumliga fingrar – rött, blått, vitt, blått, vitt, blått, vitt, blått igen, vitt igen, rött, vitt, grönt, gult...

Kanske inte de färger jag skulle ha valt om jag velat sticka en individualistisk, estetisk mössa. Men det är inte det det handlar om. Luvan är en signal, avsedd att uppfattas av oss som ingår i samma kulturella universum. Jäktade tunnelbaneresenärer ser en mössa vilken som helst. Vi som kan koden ser en *rättviksmössa*, den långa modellen, med några extra instickade varv i mönstret. När jag hälsar på en okänd tjej i mössa på Gärdets tunnelbaneperrong och får frågan ”är inte du Stinas faster?” känns storstaden liten.

Masjävlar är full av sådana koder. Liksom den belgiske serietecknaren Hergés obegripliga pratbubblor i *Tintin* är de tydbara endast för de invigda. Hur många vet att skurkarna som pojkdetectiven Tintin möter på Balkan talar *vieux bruxellois*, den nästan utdöda brysseldialekten med rötter i flamländskan? I Wasaborgs vackra biosalong (med samma ridå som 1963 då jag som fjortonåring smet in på barnförbjudet med min första pojkvän) skrattar vi inte åt samma saker som nollåttorna gör på Saga i Stockholm. På Saga fnissar man åt lantisen Gunillas nyfrälsta Balientusiasm. På Wasabio garvar vi igenkännande när Ingvar hälsar Eivor i bilen med ett ”öj” – så typiskt rättvikskt att det gett namn åt ett spelmansgång – ”Öj pojkar”.

Att se Hemköp, Blomstergåvan, bystugan i Nittsjö, den magnifika utsikten från Söderås och en valsande chef för Siljan Turism på duken känns märkligt naturligt. Lika naturligt som att se rättviksmössor över hela Stockholm. Rättvikare är vana att bli massmedialiserade. I kaffebordsboken *Sverige* som var representationspresent 1 A på ambassaden i Bangkok när jag tjänstgjorde där upptogs hela mittuppslaget av midsommarstångsresning på Rättviks Gammelgård. Det är klart att sådant stärker självkänslan. Varför skulle inte vår bygd, världens centrum, och vår dräkt som prytt allt från Skansens papperspåsar till kakburkar i plåt finnas också på film?

Det märkliga är väl att denna odrägliga självbelåtenhet – som ingen mas eller kulla någonsin skulle komma på idén att be om ursäkt för – så lite tycks störa andra. Eller också gör vårt sublimes kollektiva självförtroende att vi inte märker det. Jodå, jag kan höra frustrerad djurgårdare ryta ”Masjävlar!” när Moras hockeylag nästa säsong vinner elitseriefinalen i Globen. Men egentligen, det visar turistbranschens marknadsundersökningar, *finns det ingen som ogillar Dalarna*.

Skälet är uppenbart. Dalarna har blivit en metonymi, ett Sverige i koncentrat, något som alla svenskar oberoende av ursprung kan känna sig delaktiga i. Myten om Dalarna, i synnerhet siljansbygden, som svenskhetens hjärta är cementerad både i och utanför landskapet. Peder Svart slog på 1500-talet in grundbulten med sitt propagandastycke om den unge Gustav Vasas flykt undan danskarna genom logar och dass. Men det verkliga uppsvinget kom med nationalromantiken, som sammanföll med järnvägens framdragning till siljanssocknarna på 1890-talet. Det var en period av stark samhällsomvandling. Moderna masspartier och fackföreningar började kräva makt. Den franske

historikern Jacques Le Goff har påpekat att snabba och omtumlande moderniseringsprocesser ofta går i par med ett behov att fly till historien. En – som man i alla fall gärna ville tro – ren och ursprunglig bondekultur, vuxen rakt upp ur myllan med grå timmerstugor och pittoreska dräkter, blev den förmoderna trygghet som ett turbulent, industrialiserande samhälle behövde att luta sig mot. Uppsalastudenter reste ut och tecknade ner polskor och lekar, fixerade en levande materia som alltid rymt skapande och improvisation i stela doktriner om när och var man fick sätta ner häl och tå. En konservativ monarki kunde hämta propagandistisk näring ur bilden av envetna, svårstyrda men i grunden ärliga och kungatrogna dalkarlar. Ett obehagligt utflöde ur denna antropologiska romantik är nazismens syn på dalkarlen som den renaste ariska typen.

Men närmar vi oss myten om det stillastående Dalarna, faller den som alltid sönder – i en sociologi, en ekonomi, en historia av motsättningar och förändring. Då framstår det som kallas dalakultur (bara ordet känns lite unket) snarast som en process där det kreativa elementet varit förmågan att *omvandla och integrera impulser utifrån i en stark egen tradition*. Bingsjömusiken, den speciella musikedialekten i nordöstra Rättvik, behöver enligt expertisen inte alls förklaras av isolering i storskogen utan kan lika gärna ha uppstått som en följd av att många handelsvägar upp mot Hälsingland och Gästrikland passerade här. Fattigdomen – säkert också nyfikenheten – var en katapultstol som sköt ut byarnas unga på arbetsvandringar till Stockholm, uppåt landet och i vissa fall (hårkullorna i Våmhus) ända till Ryssland. Ganska många amerikafarare kom hem igen – min farfar t ex, som tog med sig basebollen och en nytändning av nykterhetsrörelsen hem till byn Stumnsås. I "Folkmusikens Hus" i Rättvik möter fiolmusiken idag västafrikansk dans, trummor och grekisk rebetikasång.

Så självklart har intryck hämtats utifrån, på mer eller mindre slingriga vägar. Fiolens arabiska ursprung har vi glömt, liksom att dräkterna vi med stolthet visar upp faktiskt bär tydliga spår av 1700- och 1800-talets högreståndsklädsel. Liksom dansen och musiken har dräktskicket rymt både mode och individuella infall inom en stabil ram. Moderniteten har satt spår. Fabriksproducerade anilinfärger i skarpt orange och rött slog under 1900-talets första hälft ut växtfärgerna i "breddan". Nu är de dämpade nyanserna tillbaka. Kattunet (jfr engelskans "cotton", bomull) i högtidsförklädet var köpetyg. Mössan lär vara inspirerad av norska och holländska sjömansmössor. Till Norge är det ju inte långt – men hur förklara att "svartsticket", mönstret på gagnesdräkstens halsduk, är detsamma som på spanska hovdräkter? Slump eller samband? Fick någon tvångsutskriften gansing en habsburgsk klädskista som byte vid Breitenfeld eller Luetzen?

Jag tror att det som präglat Dalarna har varit *rörelsen* mellan hemma och borta. Hemma har alltid, det är sant, varit ojämförligt viktigast, omöjligt att befria sig från, och man vill det inte heller, inte ens när banden knappt känns eller till och med skaver, som för Mia i *Masjävlar*. Och det sturska självförtroendet har vilat på vetenskapen om att en åkerlapp funnits att återvända till. Gårdsnamnen har understrukt detta samband. Det är med andra ord inte konstigt att *Masjävlar* lika mycket är en film om människors förhållande till *mark* och *hus* som om människors förhållande till människor. Mark och hus binder människor samman organiskt, de skapar och intensifierar relationer. De ger också upphov till konflikt och de kan kännas som fångelser. Sociologen Pierre Bourdieu har skrivit att vi läser husen som böcker, med våra kroppar.

Jord och hus kan kännas som ett fysiskt stöd, en förankring för minnen, känslor, drömmar, identitet och för trädning av dem från en generation till nästa. De kan kännas nästan lika levande som människor och förlusten eller frånvaron av dem kan smärta våldsamt, särskilt om en outtalad norm i samhället är att den som saknar mark och hus är mindre värd. Detta är naturligtvis inte något som är unikt för Dalarna. Stefan Jonsson har i den lysande essän *Andra platser* visat att det tvärtom är en grundläggande dimension i diskussionen om en kulturell identitet. Men det är mycket starkt och påtagligt här. När Mias föräldrar ger henne tomten vid sjön är det inte penningvärdet de tänker på, utan att hon ska ha en förankring i bygden. Hemmasonen Jan-Olof skäms över att inte ha något eget. Det som skrämmer verandabyggaren Ingvar mest inför skilsmässan är att hustrun kan ta fäbodstugan. För Tommy, Eivors timide man, är kojan i skogen en arketypisk tillflykt. Att grilla korv och sova där är den bästa tröst han kan tänka sig när hustrun är besviken – inte för att de själva gått miste om tomten, utan för att döttrarna inte kommer att få den i framtiden.

Men frågan är: för vem är marken, huset ett tecken för identitet? Och på vems villkor? Vissa fasader bör definitivt spräckas, vissa hemliga utrymmen bör bilas upp. Då kan man, som i den engelska 1800-talsromanen *Jane Eyre*, hitta en galen hustru på vinden. Eller, som i *Masjävlar*, den superkapabla Eivor i sovrumsgarderoben, där hon ”gråter tyst, tyst, så att familjen inte ska höra, för jag är så jävla full av ångest över att allt, allt hänger på mig”. För båda kvinnorna leder den inre exilen till döden.

Hur gångbar är en platsbunden identitet i ett mångkulturellt samhälle där gränser löses upp och allt är i rörelse? Att döma av trenden inom svensk litteratur och film (*Masjävlar*, *Populärmusik från Vittula*, *Såsom i Himmelen*, Göran Palms *Sverige – en vintersaga*) är det i vart fall för tidigt att räkna ut den. Kanske är det så att den är ytterst modern och funktionell i ett globaliserat samhälle? Gränser kan, som den italienske författaren Claudio Magris skriver, hjälpa oss att orientera oss i världen och ge våra ansikten konturer, och ändå vara porösa och öppna.

Kanske ska vi till och med ompröva den där upplysningsidén att bildning och kunskap bara kan uppnås genom resor och förflyttning? Med internet kan man stå och stryka på en fäbod i Rättvik och samtidigt lyssna på USA:s utrikesminister i FN:s säkerhetsråd. Att vara bofast innebär inte att vara dum och efterbliven. Att flytta har också ett kulturellt pris. Föds man i Stockholm och flyttas hem som tioåring får man finna sig i att klasskamraterna knypplar rättviksspetsar medan man själv kämpar med en klumpig korsstyngsros. Och den snustuggande hembrännaren *kan* visa sig vara just den snickare som du har sökt med ljus och lykta för att renovera ditt kulturhus.

Perols Ulla Gudmundson